

Рецензії

УДК 94(438) «1914/1921»

Анатолій Шваб

**Рецензія на монографію: Босчко Владислав Федорович.
Друга Річ Посполита 1914–1921 рр. : становлення державності». - Черкаси :
ЧНУ ім. Б. Хмельницького, 2016. – 410 с.**

Тема монографічного дослідження В. Ф. Босчка, попри те, що досить добре розроблена польськими дослідниками, присвячена актуальній для української історіографії проблемі. По-перше, маємо лише кілька робіт сучасних українських дослідників, які частково висвітлюють період та коло піднятих автором питань. Особливе значення має українське прочитання процесів польського державотворення досліджуваного періоду: з'ясування причин його успішного втілення та навпаки, причин поразки українських національно-визвольних змагань; оцінка ролі польського чинника в процесі українського державотворення; з'ясування ідейно-теоретичних засад політики Другої Речі Посполитої щодо розширення своїх східних кордонів та оцінка засобів і методів втілення їх в життя; відстеження засад польської національної політики; вплив зовнішніх чинників на процеси державотворення у Центральній Європі тощо. По-друге, відродження державності Польщі в 1918 р. стало прикладом новітніх геополітичних процесів, важливих для сучасного українського державотворення. Процес становлення Другої Речі Посполитої розглядається автором у сукупності різних факторів, передусім як компроміс національних традицій і досвіду тогочасних демократичних держав, а також сприятливих зовнішньополітичних чинників.

Робота складається з переліку умовних скорочень, вступу, п'яти розділів, висновків та списку використаних джерел і літератури. Структура роботи логічна, підпорядкована меті та науковим завданням. Певного корегування, на думку рецензента, потребує лише назва третього розділу «Суспільно-політичний розвиток Польської Республіки в 1918-1921 рр.». Адже у розділі йдеться про особливості конфігурації суспільно-політичних сил у державотворчому процесі й про соціально-економічні та адміністративні реформи в 1918–1921 рр.

У вступній частині автор обґрунтовує актуальність, об'єкт, предмет, мету й завдання дослідження, його наукову новизну й практичне значення, територіальні та хронологічні межі. Наукові завдання, в цілому, підпорядковані меті роботи, проте, на нашу думку, сформульоване автором наукове завдання «охарактеризувати соціально-економічний розвиток Польщі після завершення Першої світової війни», не зовсім узгоджується з метою дослідження. Доречніше було б зосередитися на вивченні соціально-економічної моделі Польської держави, що зрештою, автор і робить. Окрім того, сформулювавши завдання проаналізувати австро-німецький та антантівський проекти створення польської держави, автор чомусь оминув увагою позицію російського самодержавства та його політичних опонентів у цьому питанні. Окремою лінією дослідження мало б бути й українське питання в польському державотворчому процесі.

Робота написана на основі аналізу значного історіографічного матеріалу, представленого українською, польською, російською, радянською та західною історичними школами. Найбільш чисельно репрезентована польська історіографія різних періодів. Широко залучені роботи радянських та сучасних українських дослідників польської тематики. Використання робіт різних історіографічних шкіл дозволило автору залучити широкий фактологічний матеріал та не потрапити під вплив політично заангажованих оцінок дослідників різних епох, сформувати власні підходи до теми.

Джерельна база дослідження представлена архівними неопублікованими документами (офіційними документами органів влади, матеріалами слухань у парламенті, стенограмами та протоколами засідань Сейму) та опублікованими джерелами (збірниками документів, статистичними збірниками, періодикою, мемуарною літературою). Дослідником опрацьовано фонди Архіву нових актів у Варшаві, Російського державного архіву соціально-політичної історії, Центрального державного історичного архіву України у Львові, Центрального державного архіву вищих органів влади та управління України, Центрального державного архіву громадських об'єднань України, Державного архіву Тернопільської області. Попри те, що найбільше матеріалів

із досліджуваної теми знаходиться в Архіві нових актів у Варшаві, автор чомусь їх використав чи не найменше, натомість в аналізі джерельної бази чи не найбільше уваги приділено Російському державному архіву соціально-політичної історії. Деякі справи із українських архівів мають опосередковане відношення до предмету дослідження. Не виправданий на нашу думку в параграфі 1.2 (Джерельна база дослідження) розлогий виклад існуючих теоретичних підходів до визначення та класифікації джерел. Не зовсім вдалим є й долучення до групи періодичних видань *Dziennika Ustaw Rzeczypospolitej Polskiej* (Збірника законів Польської республіки).

Виклад основної частини роботи починається з аналізу польського суспільно-політичного руху в Росії, Австро-Угорщині, Пруссії й розкриття суті «польського питання» напередодні та під час Першої світової війни. Здійснено аналіз основних етапів створення передумов і обставин відновлення Польщі, її інституалізації з урахуванням національних традицій та міжнародної ситуації, що склалася під час Першої світової війни. Автор дотримується думки, що: «Визначальним фактором, який впливав на політизацію польського питання, радикалізацію настроїв населення, було національно-державне пригнічення поляків. Його щирі державотворчі прагнення розглядалися країнами-анексантами як інструмент маніпуляції, засіб вирішення власних інтересів». Натомість, менше уваги звертається вихідним доктринальним положенням польського національного руху, який формував державницькі проекти задовго до початку Першої світової війни. Доля польської державності занадто узалежнюється від «маніпуляцій країн-анексantів», натомість прагнення до створення власних національних держав було ознакою новітньої доби. На другий план державотворчого процесу відходять сукупність таких чинників, як політична та соціальна зрілість польської нації, підготовча організаційна робота, наявність мережі політичних, громадських та мілітарних організацій готових виступити за обстоювання власних національних інтересів тощо. Про це автор лише говорить у невеликому висновку до підрозділу 2. Врешті, відродження польської державності в умовах що склалися, відповідало інтересам, як Німеччини та Австро-Угорщини, так і Великобританії, Франції та США. До речі, цей збіг обставин був чи не ключовою складовою внутрішньої політичної стабільності Польщі. Дещо перебільшеною на наш погляд є думка автора, що згода Тимчасового уряду Росії на визнання незалежності Польщі дозволила союзникам по Антанті Франції та Великобританії підтримати ідею створення незалежної об'єднаної Польської держави. Мотиви визнання мали насамперед корисливі геополітичні розрахунки.

Вагомий блок питань, висвітлений автором, стосується суспільно-політичних процесів у Польщі 1918–1921 рр. Детально описано багатопартійну політичну палітру Польщі, охарактеризовано ідеологічно-програмні засади різних партій та їх вплив на формування суспільно-політичного клімату в країні. Констатовано, що партійно-політична система стала функціональною частиною польської державності, відтворювала складності та суперечності досліджуваної доби, відображала соціально-економічні й національні відносини та стала запорукою формування національної демократії.

Досліджуючи «Конституційне оформлення парламентської демократії Другої Речіпосполитої (1919–1921 рр.)», автор характеризує формування та діяльність нових політичних партій у період розбудови польської держави, створення владних структур, нормативно-правове забезпечення суспільного устрою й встановлення кордонів. У полі зору автора дискусії навколо прийняття Конституції 1921 р. Автор констатує, що на формування суспільно-політичних настроїв впливали, з одного боку, післявоєнна розруха, з важкою спадщиною минулого, наростання соціальних суперечностей і політичної нестабільності, які гальмували поступ суспільства, з іншого – зародження, формування та становлення в межах відродженої держави нових соціально-економічних та суспільно-політичних відносин.

Автор визначив, що з моменту відновлення державної незалежності Польщі, постало закономірне питання про ухвалення Конституції та визначення моделі державного устрою країни. Політична система Другої Речіпосполитої пройшла певний еволюційний шлях, характерний для тогочасних європейських держав. Висхідною позицією перших тимчасових конституційних норм був республіканський устрій, а вибори до Законодавчого сейму 1919 р. засвідчили про демократичне спрямування державно-політичного розвитку Польщі.

Науковий інтерес викликає авторський дискурс навколо проблеми становлення кордонів новопосталої Польщі, яку він окреслює як «політика дипломатичних маневрів і силового нарощування території». Відразу зазначимо, що автору не вдалося позбавитися впливу польської історіографії на висвітлення цього питання, як зрешту багатьом іншим українським дослідникам. У формуванні власної позиції щодо справедливості формування кордонів Польщі автор посилається, здебільшого, на твердження польських дослідників та учасників тогочасних подій, на думку яких, значна частина польських етнічних територій залишилася поза межами Другої Речі Посполитої. Протилежної думки дотримуються німецькі, литовські, українські дослідники. Розділяємо думку автора, що маніпулюючи геополітичними розбіжностями, насамперед Франції та Великобританії щодо ролі й місця Німеччини в повоєнній Європі, польській дипломатії вдалося відійти від принципу визначення кордонів за етнічною ознакою. Певних уточнень потребують вказівки на обставини, в яких проводилися місцеві плебісцити та спосіб забезпечення польського домінування на польсько-німецькому пограниччі. Зокрема, слід пам'ятати, що в умовах політичного хаосу та небезпеки більшовицького наступу, масового характеру набула еміграція місцевих німців. На кінець 1918 р. на територіях, які з часом ввійшли до складу Польщі, проживало близько 2 млн. осіб німецької національності. До 1925 р. переважно з Великопольщі та Помор'я до Веймарської республіки виїхало близько 1 млн. німців. Однією з причин такого активного міграційного руху були антинімецькі виступи місцевих поляків і тиск польської адміністрації. У 1921 р. перепис зафіксував 1,1 млн. німців, а в 1931 р. – лише 741 тис.

Одразу після закінчення війни кількість німців різко зменшилася у Великопольщі й Помор'ї, а пізніше, після приєднання до Польщі, – у Верхній Сілезії. Особливо це було помітно в містах. У 1921 р. у Познані німецьке населення скоротилося від 47 % до 6 %, завдяки чому Познань стала найбільш польським містом. У Торуні кількість німців зменшилася з 68 % до 15 %, в Бидгощі – від 80 % до 27 %. Цей процес тривав і в наступні роки, проте не був таким показовим. Різка зміна національної структури, попри активний міграційний рух, часто була зумовлена кон'юнктурними міркуваннями самих німців, які задля безпеки приховували своє походження. Внаслідок формування кордонів Другої Речі Посполитої до її складу було приєднано території з компактним проживанням інших етнічних груп, котрі склали третину всього населення держави. Автор констатує, що це суттєво послабило політичну стабільність Польщі, проте не дає міжнародно-правових оцінок таким діям.

Незрозуміло чому автор вважає, що «доля східного кордону була пов'язана із непростю історією польсько-радянських кордонів», а не українсько-білорусько-литовських, адже про них можемо говорити лише після Ризького мирного договору 1921 р.

Певні застереження викликає твердження, що радянсько-польська війна «показала, що Польща була полишена на призволяще країнами переможцями перед загрозою втратити національну державність». Адже Польща порушила всі Версальські домовленості щодо кордонів, чим викликала значне роздратування її учасників. Важко також погодитися з твердженням, що укладання Ризького договору «засвідчило перемогу інкорпораційної моделі ендеків».

Не скрізь автору вдалося зробити вдалі висновки до параграфів та проміжні узагальнення в тексті. Інколи вони нагадують коментар вище викладеного матеріалу. Деякі частини роботи тяжіють полонізмами, не типовими для української мови зворотами та конструкціями речень.

У цілому ж виклад основної частини роботи забезпечує реалізацію поставленої наукової мети та завдань.

Суттєвих зауважень заслуговує оформлення наукового апарату. Насамперед, не всі скорочення внесені до переліку умовних скорочень. В роботі досить часто зустрічаються посилання лише на джерело за порядковим номером без посилання на сторінку. Суттєвих зауважень викликає список використаних джерел та літератури, який сформовано невідомо за яким принципом. Автор ніби формував список по мірі посилань, проте незрозуміло чому збірник документів «Powstanie II Rzeczypospolitej : wybór dokumentów 1866-1925 / pod red. Haliny Janowskiej i Tadeusza Jędruszcza ; wstęp Tadeusz Jędruszcza ; Instytut Historii PAN Warszawa : Ludowa Spółdz. Wydaw., 1984. – 787 s.» у списку згадується десятки разів з посиланням на окремі документи і це не поодинокі випадки. В описах архівних справ польських архівів, так само як і вітчизняних, мають бути обов'язково вказані назва архіву, фонду, справи, документу з

датуванням, кількістю аркушів та посиланням на конкретний аркуш в тексті. В роботі ця вимога теж недотримана. Потребують уніфікації скорочення збірників польських документів, зокрема Dziennik Praw Państwa Polskiego автор подає як Dz. Pr. PP в одному випадку та Dz. Pr. – в іншому. Dziennik Ustaw Rzeczypospolitej Polskiej автор скорочує то як D.U.R.P.P., то як Dz. U.R.P. Схожі зауваження стосуються й інших видань. Не дотримано також вимог до бібліографічного опису літератури, архівних та інших джерел.

Зроблені зауваження, в цілому, не впливають на загальну позитивну оцінку виконаної роботи, яка заповнює одну із важливих історіографічних ніш.

УДК 94(438) «1914/1921»

Геннадій Бондаренко

Рец. на книгу: Вавренчук Микола. Вірні присязі. Учасники Національно-визвольного руху. Рожищенський район, Волинська область (1917-1960). - Луцьк : Терен, 2017. - 304 с., іл.

Книга члена Національної спілки краєзнавців України Миколи Вавренчука розповідає про складні роки першої половини ХХ ст. в історії Волині і про життя волинян під час різних окупаційних режимів. Дві війни, окупаційні влади, які грабували народ, вимагали опору. Цей опір спрямований на те, щоб захистити свої оселі і родини у першу чергу. А також йшла боротьба за незалежну Україну. В основу книги покладено висвітлення життя і діяльності людей Рожищенського району, що належали до УВО, ОУН, УПА.

Їхні біографії викладені на основі документів різних архівів, у тому числі й спецслужб. Багато використано спогадів і свідчень тих, хто жив у ті часи і став свідком подій, а також документи і свідчення, кн рідними і близькими людьми. Важливо те, що значна частина книги сформована усною народною історією.

Автор згадує різні події - сумні і трагічні. Розповідає про розстріл в'язнів Луцької тюрми 23 червня 1941 р., серед яких було 5 рожищенців, Показує долю висланих, репресованих і тих, хто загинув.

У книзі здійснено хронологічний підхід по розділах і географічно-проблемний підхід, за яким охоплено всі села району. Згадано 1400 постатей, що свідчить про участь населення в антиокупаційних рухах.

Автор також представив окремі документи й світлини, які вважав за потрібне представити читачам. Обсяг цього видання свідчить про те, що сьогодні ще можливо зібрати відомості про людей і створити волинську енциклопедію руху опору.

Ця книга – «Вірні присязі» має бути у кожній сільській і шкільній бібліотеках Рожищенського району.